

Izabela Krasiejko

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Diagnoza pedagogiczna w metodycznym działaniu asystenta rodziny

Asystent rodziny jest nową służbą społeczną w systemie pomocy społecznej powołaną *Ustawą z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* w celu udzielenia wsparcia rodzinom przeżywającym trudności w wypełnianiu funkcji wychowawczej. Zgodnie z zapisami w ustawie asystent rodziny pełni wiele zadań, jednak najważniejszym jest pedagogizacja, na której powinien się koncentrować. Dzięki częstym wizytom w środowisku zamieszkania rodziny może zaobserwować naturalne zachowanie jej członków, rozpoznać mocne strony i potrzeby oraz zachowania wymagające zmiany, zwłaszcza te będące zagrożeniem dla bezpieczeństwa dzieci. Wspólnie z rodziną wypracować cele do pracy socjalno-wychowawczej i terapeutycznej, które zostaną zrealizowane poprzez działania z rodziną i na jej rzecz, we współpracy z innymi specjalistami. Do ustawy o wspieraniu rodziny nie zostało napisane rozporządzenie, które zawierałoby wzory narzędzi do pracy asystenta rodziny. W niniejszym opracowaniu zostały wskazane zasady diagnozowania środowiska rodzinnego i wymienione propozycje narzędzi diagnostycznych, którymi mogą posługiwać się asystenci rodziny. Odnoszą się do dwóch obszarów poznania podmiotu: zarówno deficytów, jak i zasobów oraz obejmują nie tylko wstępne rozpoznanie, ale projektowanie i przebieg działania oraz ocenę jego rezultatów.

Słowa kluczowe: pedagogika rodziny, asystentura rodziny, diagnostyka pedagogiczna, etapy pracy socjalno-wychowawczej asystenta rodziny, narzędzia diagnozy rodziny, ocena wychowawczego środowiska rodziny, szacowanie ryzyka krzywdzenia i zaniedbywania dzieci, zasady diagnozy rodziny

Wstęp

Kierowanie asystenta do pracy z rodziną odbywa się w dwojaki sposób. W pierwszym, realizowanym na podstawie art. 11 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (DzU 2011 nr 149, poz. 887 z późn. zm.), po uzyskaniu przez ośrodek pomocy społecznej (OPS) informacji o potrzebie udzielenia pomocy rodzicom (od samej rodziny lub innych osób/podmiotów) lub na informację o małoletnim rodzicu opuszczającym młodzieżowy ośrodek wychowawczy, młodzieżowy ośrodek socjoterapii,

zakład poprawczy, schronisko dla nieletnich pracownik socjalny przeprowadza wywiad środowiskowy. Na podstawie zgromadzonych informacji dokonuje analizy sytuacji rodziny i podejmuje decyzję o potrzebie przydzielenia rodzinie asystenta. Następnie przeprowadza rozmowy z rodziną, w czasie których zostaje im przedstawiona rola i zadania asystenta rodziny oraz pozyskana zgoda rodziców na współpracę z asystentem rodziny. W przypadku przyzwolenia rodziców na współpracę pracownik socjalny składa wniosek do kierownika OPS o przydzielenie asystenta rodziny. Po jego pozytywnym rozpatrzeniu następuje objęcie rodziny wsparciem asystenta. Wówczas asysta rodzinna pełni funkcję profilaktyczną, chroniącą rodzinę przed ewentualną ingerencją sądu rodzinnego w sferę władzy rodzicielskiej. Intencją ustawodawcy był intensywny rozwój tej formy pomocy oraz kluczowa rola asysty w systemie pomocy rodzicom z trudnościami w wypełnianiu swych obowiązków rodzicielskich. Drugi sposób przydzielenia asystenta rodzinie przebiega na podstawie orzeczenia sądu opiekuńczego, który wydając w oparciu o art. 109 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (DzU 1964 nr 9, poz. 59 z późn. zm.) zarządza w odniesieniu do sposobu wykonywania przez rodziców władzy nad dzieckiem, może m.in. zobowiązać ich do pracy z asystentem rodziny lub/i realizowania innych form pracy z rodziną. Wówczas asysta rodzinna służy skorygowaniu tych sfer funkcjonowania rodziców dziecka, które były powodem interwencji sądu, w tym umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej. Większość sądowych zobowiązań jest konsekwencją umieszczenia lub realnego zagrożenia umieszczeniem dziecka w pieczy zastępczej i potrzebą sprawdzenia, czy istnieją możliwości powrotu dziecka lub pozostawienia w rodzinie biologicznej (Prusinowska-Marek, 2014). Z tego opisu procesu przydzielania asystenta do rodziny, jak i już kilkuletniej praktyki wynika, że do asysty kierowane są rodziny potrzebujące nie tylko wzmocnienia w realizacji funkcji wychowawczej, ale doświadczające wielu innych, często sprzężonych problemów, najczęściej korzystające już z systemu pomocy społecznej. W rodzinach tych, już w trakcie procesu rekrutacji do asysty, pracownik socjalny, inne służby społeczne, jak i sąd zauważają wiele czynników ryzyka zagrożenia bezpieczeństwa dzieci (m.in. młody wiek rodziców, wielodzietność, samotne rodzicielstwo, ubóstwo, niechciana ciąża, nadużywanie substancji odurzających, upośledzenie umysłowe lub zaburzenia psychiczne rodziców, niewystarczające umiejętności wychowawcze, niezaradność życiowa, przemoc domowa, brak wsparcia społecznego) (Krasiejko, 2013, s. 151-170). Asystent rodziny ma więc podwójną rolę. Z jednej strony jego praca polega na dostrzeżeniu sił tkwiących w rodzinie i wsparciu rodziców w różnych sferach ich życia, zmotywowaniu i towarzyszeniu w pracy nad zmianą (w ujęciu tzw. *modelu dobrego życia*: Krasiejko 2012, s. 93-99; 2013, s. 41-52, 89-102, 215-244; Wysocka, 2013, s. 122-123), z drugiej zabezpieczaniu dzieci przed zaniedbaniem lub innym krzywdzeniem. Asystent powinien więc być wyczulony na ich objawy (*model ryzyka*, Wysocka, 2013, s. 120-121). Oczywiście łączenie zadań z zakresu wsparcia rodziców i ochrony dzieci rodzi wiele dylematów etycznych (Krasiejko, Świątek, w druku).

W niniejszym opracowaniu zostały wskazane zasady diagnozowania środowiska wychowawczego rodziny oraz wymienione propozycje narzędzi diagnostycznych, którymi mogą posługiwać się asystenci rodziny. W większości opierają się one na idei *empowerment* – odnajdowania, budzenia i wykorzystywania sił ludzkich za pomocą tzw. miękkich metod motywacji do zmiany i na modelu ekologicznym, u podstaw którego jest wykorzystywanie najpierw mocnych stron rodziny i jej środowiska lokalnego, a dopiero potem zasobów instytucjonalnych oraz takich sposobów interwencji, które są najmniej ingerujące w życie rodzinne. Oprócz powyższych

zostaną omówione narzędzia do oceny zagrożenia rozwoju dziecka w rodzinie. Ze względu na określoną długość opracowania formularze wszystkich narzędzi zostały umieszczone na stronie internetowej www.asystentrodziny.info w zakładce „materiały”.

Modele diagnozowania w asystenturze rodziny

Dla potrzeb diagnozy pedagogicznej, czyli rozpoznawania rodziny pod względem socjalno-wychowawczym i tworzonego przez nią środowiska rozwoju i funkcjonowania jednostek, zwłaszcza dzieci, realizowanej przez asystenta rodziny przydatne jest zastosowanie strategii całościowej, gdzie dąży się do dokonania ogólnej oceny rodziny jako środowiska wychowawczego (Jarosz, 2007, s. 18-21). W tej ogólnej charakterystyce socjalno-wychowawczego funkcjonowania środowiska rodzinnego bierze się pod uwagę *sferę materialno-rzeczową* (np. dochód rodziny, wielkość i standard mieszkania, wyposażenie go w udogodnienia i dobra materialne, służące rozwojowi dzieci i całej rodziny, np. księgozbiór, sprzęty do uprawnia sportu i rekreacji), *sferę oddziaływań wychowawczych* (struktura rodziny, postawy wychowawcze, style wychowania, metody wychowania, relacje i więzi pomiędzy członkami rodziny, atmosfera wychowawcza, sposób spędzania czasu wolnego, charakter konsumpcji kultury) oraz *sferę wartości* (treści wychowawcze, cele wychowania, uznawane systemy wartości, aspiracje życiowe i edukacyjne, uznawane wzory i autorytety) (Piekarski, 1987, s. 101; Jarosz, 2007, s. 15-16). Nieprzydatna natomiast wydaje się koncepcja *diagnozy typologicznej rodziny*, gdyż zazwyczaj na wstępie wiadomo, że do asystentury rodziny kierowane są rodziny o *środowisku niekorzystnym wychowawczo* lub *dysharmonijnym* (Piekarski, 1987, s. 106-115), *rodziny zdeorganizowane* lub *zdemoralizowane* (Ambrozik, 1997), *niewydolne wychowawczo* lub *patologiczne*, czyli *ryzyka* (Kawula, 2004; 2007). Choć użyteczne może być na dalszym etapie – projektowania pracy – omówienie z rodzicami wskaźników określających *rodzinę normalną* (Kawula, 2007; Ambrozik, 1997) lub przedstawienie im charakterystyki *wzorcowego środowiska rodzinnego* (Piekarski, 1987, s. 106-115) jako celu wspólnych dążeń.

We wcześniejszych opracowaniach (m.in. Krasiejko, 2010, s. 15-18, 181-182; 2011, s. 24-32) proponowałam, aby asystent rodziny skupiał się na *diagnozie pozytywnej*, obejmującej czynności zmierzające do identyfikacji potencjałów tkwiących w jednostce i środowisku jej życia, które mogą wspomagać procesy zmiany (Wysocka, 2013, s. 160-161). Po kilku latach praktyki w zakresie asystentury rodziny okazuje się jednak, że w ośrodkach pomocy społecznej, gdzie dominującym do tej pory modelem była *diagnoza negatywna*, zmierzająca do określenia istoty problemów, ich przyczyn, potencjalnych mechanizmów psychospołecznych i ich konsekwencji zarówno dla jednostki, jak i jej otoczenia (Wysocka, 2013, s. 159), udaje się asystentom wprowadzić model postępowania diagnostycznego obejmujący zarówno wskazanie zasobów, jak i opis problemów rodziny. Tak więc w obecnej praktyce celem asystenta rodziny w procesie oceny środowiska wychowawczego rodziny jest zarówno rozpoznanie dążeń, potrzeb, mocnych stron rodziny oraz szerszych układów społecznych, w których jest zlokalizowana (Jarosz, 2007, s. 19), jak i czynników zagrożenia dla biosocjokulturalnego rozwoju dziecka w rodzinie, po to aby „projektować pomoc w rozwoju, ukierunkowaną zarówno na dziecko, jak i na jego rodzinę” (Marynowicz-Hetka, 1987, s. 204). Przebywając często, nawet do kilku

razy w tygodniu w miejscu zamieszkania członków rodziny, asystent ma możliwość obserwacji warunków ich życia i zachowania w codziennych sytuacjach, przeprowadzenia nie tylko ustrukturuwanego wywiadu na podstawie narzędzi diagnostycznych, ale i swobodnych rozmów na różne tematy dotyczące dziecka, rodziny, wychowania, wartości, aspiracji życiowych. Ważną zasadą diagnostyczną jest włączenie rodziny w ten proces i poznanie jej perspektywy widzenia swojej obecnej sytuacji i preferowanej przyszłości.

Diagnoza pedagogiczna podczas kolejnych etapów metodycznego działania asystenta z rodziną

Asystent rodziny realizuje pracę socjalno-wychowawczą z elementami terapii w środowisku zamieszkania rodziny i w miejscu przez nią wskazanym. Głównym jego zadaniem jest pedagogizacja oraz wspieranie informacyjne, emocjonalne, instrumentalne, czasem rzeczowe poprzez towarzyszenie rodzinie w różnych czynnościach dnia codziennego. Jego praca w ujęciu modelowym przebiega w kilku etapach, do których między innymi należy wstępny opis funkcjonowania rodziny, ocena okresowa i końcowa.

Prawidłową tendencją w pracy socjalno-wychowawczej asystenta z rodziną jest stosowanie narzędzi adekwatnie do aktualnie realizowanego etapu metodycznego działania.

Etap I. Nawiązanie kontaktu, podjęcie decyzji o współpracy, tworzenie relacji

Asystent jest wprowadzony do rodziny przez pracownika socjalnego. Zanim rodzice wyrażą pisemną zgodę na asystenta rodziny, powinni zostać poinformowani o jego zadaniach i organizacji pracy. Można posłużyć się tu ulotką [narzędzie nr 1. *Ulotka dla rodziny*]¹.

W ulotce językiem dostosowanym do możliwości podopiecznych zostało uwypuklone, że asystent jest nosicielem zmiany, nie wyręcza, a udziela wsparcia informacyjnego, instrumentalnego i emocjonalnego oraz towarzyszy w realizacji spraw urzędowych, kontaktach z przedstawicielami służb społecznych oraz sytuacjach dnia codziennego. Prowadzi poradnictwo oraz trening umiejętności wychowawczych i prowadzenia gospodarstwa domowego. Warto poinformować rodziców, że asystent „pomaga odnaleźć to, co w członkach rodziny dobre, co potrafią i kto oraz gdzie może im pomóc”, jak również uświadomić klientów, że mogą zdarzyć się w czasie kontaktów asystenta z rodziną sytuacje (np. asystent zostanie oboje rodziców w stanie upojenia alkoholowego lub zauważy poważne ślady krzywdzenia dzieci), kiedy będzie musiał, z racji nałożonego przez ustawę zadania i moralnego obowiązku, podjąć działania zaradcze. Omówiona powinna być, choć skrótowo, organizacja pracy asystenta rodziny. Należy uprzedzić rodzinę co do czasu trwania wizyty oraz poinformować, że prowadzą dokumentację, planują przy ich udziale, co i jak zrobić oraz piszą sprawozdania z wykonanych działań. Ponadto, że współpracują z innymi pracownikami różnych instytucji na rzecz rodziny dla dobra całej rodziny, a przede wszystkim, aby dzieci czuły się z rodzicami dobrze i bezpiecznie.

¹ *Narzędzia przydatne asystentowi rodziny w diagnozie pedagogicznej* – załącznik do niniejszego opracowania jest dostępny na stronie internetowej www.asystentrodziny.info w zakładce „materiały”.

Ważne jest, aby na początku współpracy z rodziną nie tyle skupić się na szybkim wykonywaniu zadań związanych z niwelowaniem problemów zgłaszanych przez służby społeczne, co na budowaniu relacji i pozytywnym przekazywaniu informacji od członków rodziny, po to aby móc rozpoznać ich postrzeganie własnej rodziny jako środowiska wychowawczego oraz chęci, możliwości i gotowości do zmian.

Wizyty w pierwszym okresie współpracy powinny być umawiane. Rozmowy dotyczyć mogą obszarów poza problemem [narzędzie nr 2. *Scenariusz „Rozmowy poza problemem”*], obserwacji życia rodziny lub omawiania potrzeb lub życzeń klientów co do pracy z asystentem, urealniania ich. W początkowym okresie pracy, kiedy budowana jest relacja i dopiero rozpoczyna się praca nad zmianą w myśleniu, emocjach i zachowaniu rodziców, asystent rodziny nie powinien wydawać opinii o rodzinie (ani ustnych, ani pisemnych).

Na tym etapie asystent rodziny może na podstawie obserwacji, wywiadu mającego postać swobodnej rozmowy z rodzicami i starszymi dziećmi oraz za pomocą takich narzędzi, jak genogram [narzędzie nr 3], ekogram [narzędzie nr 4] lub karta VIP-a [narzędzie nr 5] zapoznać się ze zmiennymi systemowymi rodziny (strukturą, celami, kulturą, klimatem, zasobami rodziny, jej rozwojem, interakcjami z innymi systemami, granicami między nią a otoczeniem, Garvin, Seabury, 1998, s. 247-258). Dzięki użyciu tych narzędzi, zwłaszcza ekogramu, można również dowiedzieć się, kto z osób z dalszej rodziny lub kręgu znajomych mógłby się zająć dziećmi pod nieobecność rodziców (np. przy potrzebie leczenia w placówce całodobowej) lub w sytuacji zagrożenia bezpieczeństwa dziecka.

Etap II. Zapoznanie się z życzeniami klientów i oczekiwaniami służb społecznych, co do kierunków pracy z rodziną. Diagnoza środowiska wychowawczego rodziny (postawy wychowawcze rodziców, style wychowania w rodzinie, metody wychowawcze)

Kolejnym krokiem jest określenie obrazu preferowanej przyszłości rodziny i wstępne sformułowanie celów współpracy. Następuje poszukiwanie tego, nad czym można by pracować, tak aby klienci mieli poczucie, że zmiany mogą przynieść im korzyści.

W rozmowie dotyczącej poszukiwania obszarów współpracy można zadać takie otwierające pytania, jak: *Jakie mają Państwo trudności, w rozwiązaniu których mogłabym pomóc? Co Państwa martwi?* [szerzej: narzędzie nr 6. *Scenariusz rozmowy – poszukiwanie obszarów współpracy*] lub przeprowadzić rozmowę opartą na szczegółowym *Scenariuszu wywiadu z rodziną przeżywającą trudności w prawidłowym realizowaniu funkcji opiekuńczo-wychowawczej* [narzędzie nr 7] (Kadela, Kowalczyk, 2014, s. 187-191) lub wyjść od *Oceny prognozy zagrożenia dla biosocjokulturalnego rozwoju dziecka w rodzinie* (Marynowicz-Hetka, 1987, s. 206-217)². Wywiad oparty na narzędziu nr 7 ma dostarczyć dogłębnej wiedzy o rodzinie z dziećmi, jej kondycji psychofizycznej, kompetencjach wychowawczych. Za jego pomocą badane są relacje rodzinne: z rodzicami, rodzeństwem, dziećmi, dalszą rodziną oraz relacje poza rodziną: towarzyskie, zawodowe, w powiązaniu z miejscem

² Uaktualnione opracowanie narzędzia oceny prognozy zagrożenia dla biosocjokulturalnego rozwoju dziecka w rodzinie znajduje się w „Doradcy w Pomocy Społecznej” z czerwca 2015 r.

zamieszkania, wpływ otoczenia na funkcjonowanie rodziny. Narzędzie jest również pomocne we wskazaniu osób i instytucji znaczących dla rodziny.

Planowane działania do realizacji na początku współpracy powinny być atrakcyjne dla klienta, dlatego też ważne jest, aby o ile bezpieczeństwo dzieci nie jest zagrożone, pracować najpierw nad tym, co klient chce i co jest zrobić gotowy. Mogą być to działania socjalne, skupione na *sferze materialno-rzeczowej*, takie jak: pomoc w uzyskaniu środków finansowych poprzez sprawdzenie, czy klient ma niewykorzystane możliwości do skorzystania z uprawnień i zasobów (świadczenia rodzinne, opiekuńcze i alimentacyjne, renty, zasiłek stały, pomoc rzeczowa z fundacji zajmującej się pomocą rodzinie) lub uzyskania pracy, pomoc w realizacji spraw urzędowych, pozyskiwaniu niezbędnych rzeczy (ubrańek, zabawek dla dzieci, mebli itp.), rzecznictwo lub mediacja w kontaktach z innymi służbami społecznymi, koordynacja ich oczekiwań i działań lub drugiej sferze – *oddziaływań o charakterze wychowawczym*, tj. wsparcie w przezwyciężeniu trudności wychowawczych z dziećmi, zorganizowanie korepetycji, dostępu do zajęć pozalekcyjnych. Dopiero potem przechodzi się do pracy nad celami wyznaczonymi przez inne służby społeczne lub motywowania do zmian zachowań uznanych za destrukcyjne przez asystenta. Zmiana kolejności zazwyczaj powoduje bierny lub czynny opór rodziców.

Jeśli klienci nie widzą problemów lub nie chcą z jakichś zapewne ważnych dla siebie powodów przyznać, że mają trudności oraz opowiedzieć, co chcą lub powinni w swoim życiu zmienić, warto zastosować strategie użyteczne w pracy z klientami niedobrowolnymi, np. okazywanie zrozumienia dla sytuacji klienta, akceptowanie sposobu widzenia własnej rzeczywistości przez klienta, łączenie powodu pracy z asystentem z celami osób kierujących, formowanie celów osobistych klienta (por. Świtek, 2009). Można zadać takie pytania, jak: *Proszę powiedzieć, jak Pani myśli, co takiego powinniśmy wiedzieć o problemach, które spowodowały, że zaproponowano Pani współpracę z asystentem rodziny. Jesteśmy zainteresowani Pani zdaniem na ten temat; Asystent rodziny został przyznany Pani orzeczeniem sądu. Co chciałaby Pani osiągnąć dzięki mojemu przychodzeniu tutaj, co byłoby wartościowe dla Pani i Pani rodziny? Jak Pani przypuszcza, co musiałaby Pani zrobić, aby służby społeczne zniknęły z Pani życia i zostawiły Panią w spokoju? Co na ten temat powiedział Pani pracownik socjalny (kurator, sędzia)? Z szacunkiem udzielajmy informacji na temat wszelkich nienegocjowalnych wymogów i od razu pytajmy klienta o jego percepcje dotyczące tych wymogów, np. *Jako asystent rodziny mam mobilizować Panią do porządkowania na bieżąco mieszkania, dlatego też dobrze byłoby, żeby Pani to robiła, jak Pani myśli, w jaki sposób byłoby to pomocne dla Pani w przekonaniu pracownika socjalnego i kuratora, do tego, że potrafi Pani zadbać o odpowiednie warunki do nauki i zabawy, spożywania posiłków i snu dla dzieci?* [szerzej: narzędzie nr 8. *Scenariusz rozmowy – poszukiwanie kierunków pracy z rodziną wyznaczonych przez osoby z otoczenia klienta i inne służby społeczne oraz łączenie ich z celami osobistymi klienta*]. Na tym etapie zazwyczaj asystenci zbierają również informacje o rodzinie i oczekiwania, co do kierunków działania z nią od innych służb społecznych, pracujących z rodziną wcześniej.*

Asystent rodziny prowadzi też obserwację i wywiady z rodziną dotyczące pogłębionej diagnozy w *sferze oddziaływań o charakterze wychowawczym rodziny*, obejmujące postawy wychowawcze rodziców, style wychowania w rodzinie, metody wychowawcze, atmosferę wychowawczą. Zwłaszcza, gdy rodzice nie widzą nieprawidłowości w swych zachowaniach wobec dzieci, a asystent je zauważa, dla poszerzenia perspektywy

rodziców warto w celu pedagogizacji wykorzystać gotowe narzędzia. Oceny postaw rodzicielskich można dokonać dzięki „Kwestionariuszowi dla Rodziców” M. Ziemskiej (1973) lub charakterystyce tych postaw wg M. Braun-Galkowskiej (2007)³. Diagnostykę błędów w wychowaniu można skonstruować na podstawie „Kwestionariusza Autopercepcji Wychowawcy” lub „Inwentarza Doświadczeń” (Gurycka, 1990, s. 105-114). Ponadto można wykorzystać „Arkusze schematyczny do analizy warunków środowiska wychowawczego dzieci szkolnych” (Pieter, 1960), kwestionariusz do analizy środowiska wychowawczego oraz do analizy stylu wychowania w rodzinie (Rys, 2001) i in.

W razie potrzeby asystent rodziny może użyć narzędzi do oceny ryzyka zaniedbania i krzywdzenia dzieci, tj. opis czynników ryzyka wystąpienia przemocy oraz symptomów fizycznych i zachowaniowych dziecka, scenariusze wywiadu z rodzicami, formularz „Znaki bezpieczeństwa” [narzędzia nr 21-29].

Etap III. Wstępny opis sytuacji życiowej rodziny

We wstępnym opisie sytuacji rodziny asystent uwzględni zarówno problemy czy trudności, jak i mocne strony rodziny tkwiące w niej samej jako systemie, w jej członkach, w jej otoczeniu oraz zasoby instytucjonalne. Po krótkim scharakteryzowaniu problemów warto skoncentrować się na tym, co zdrowe, czyli mocnych stronach, a nie deficytach, na opisie preferowanej przyszłości, konstruować krótkoterminowe, realne cele, a rozwiązania poszukiwać w wyjątkach od problemów. Opis sytuacji rodziny jest rozbudowywany w miarę dopływu informacji od rodziny i innych pracowników służb społecznych oraz obserwacji własnych asystenta rodziny.

Warto dokonać opisu z kilku perspektyw: członków rodziny, asystenta rodziny, pracownika socjalnego oraz innych przedstawicieli służb społecznych. Opis sytuacji rodziny powinien być przedstawiony rodzinie (najlepiej, gdyby rodzina miała udział w jego tworzeniu). W opisie sytuacji rodziny asystent powinien powstrzymać się od sformułowań etykietujących czy stygmatyzujących rodzinę poprzez chociażby zastosowanie techniki zwanej eksternalizacją (polegającą na oderwaniu problemu od członka rodziny): zamiast alkoholik – osoba z problemem alkoholowym, zamiast rodzina wieloproblemowa – rodzina z wieloma problemami, zamiast niepełnosprawny – osoba z niepełnosprawnością (wpisać rodzaj), zamiast bezradność w sprawach opiekuńczo-wychowawczych – potrzeba wzmocnienia umiejętności opiekuńczo-wychowawczych (wpisać zakres), zamiast bezradny czy niezaradny życiowo – o niskich umiejętnościach prowadzenia gospodarstwa domowego oraz realizacji spraw na rzecz domu i rodziny [narzędzie nr 9. *Formularz – opis sytuacji rodziny*].

Etap IV. Planowanie pracy z rodziną

W tym etapie, zgodnie z wymogami ustawy o wspieraniu rodziny (art. 15 ust. 3), wspólnie z członkami rodziny asystent tworzy indywidualny plan pracy z rodziną uwzględniający cele oraz działania członków rodziny i asystenta służące dochodzeniu do zakładanych efektów. Następuje tu określanie, w jaki sposób, za pomocą

³ Dostępne w opracowaniu E. Dybowskiej (2012). *Teoria systemowej pracy z rodziną*. Kraków: Wyd. ROPS w Krakowie, dostępnej w PDF na stronie: http://www.szkozeniopaki.rops.krakow.pl/pliki_ed/file/publikacje/Teoria%20systemowej%20pracy%20z%20rodzin%C4%85.pdf

jakich działań, klienci mogą wprowadzić zmiany, które pozwolą im osiągnąć wyznaczone cele. Działania są to czynności określone w miejscu i w czasie. Cel jest to kierunek pracy, efekt – stan końcowy, osiągnięty po zrealizowanych działaniach. Asystent wpisuje je do planu pracy. Przy każdym działaniu powinna być wyznaczona osoba odpowiedzialna za jego realizację. Również pewne działania z członkami rodziny lub na ich rzecz wykonuje asystent rodziny, co również należy wpisać do planu pracy. Pomoc dotyczy tutaj takich obszarów, jak: zapewnienie bezpieczeństwa socjalnego rodzinie (w tym podstawowych potrzeb dzieci), podniesienie stanu zdrowia, poprawa relacji między członkami rodziny. Po rozwiązaniu najbardziej dotkliwych problemów socjalnych i zdrowotnych oraz ograniczeniu dominujących trudności psychologicznych następuje etap planowania rozwijania umiejętności wychowawczych rodziców, realizowania obowiązków na rzecz domu i rodziny oraz aktywizacji zawodowej i integracji społecznej. Przydatne pytania na tym etapie: *Po czym Pan/i pozna za 2 tygodnie, że jest trochę lepiej, co Pan/i robi, by było trochę lepiej? Jak to Pan/i robi to, co będzie Pan/i myślał/a o sobie? Co będzie Pan/i wtedy czuł/a? Kto to zauważy? Jak zareaguje? Jak będzie Pana/Pani 1, 2 krok w stronę tego, co Pan/i chce? Co jest Pan/i gotów zrobić? Jeśli Pan/i robi to co powiedział/a . . . , to jak to pomoże?*

Do znalezienia rozwiązań, czyli działań, które mogą być przydatne w realizacji celów, pomocna może być analiza wyjątków od problemów: *Kiedy było lepiej, inaczej? Jak do tego doszło? Co temu sprzyjało? Co zauważyli inni, jaką różnicę to spowodowało? Czy można powtórzyć to działanie w obecnej sytuacji? Kto mógłby Pani/u pomóc, aby postąpił/a Pan/i w ten sposób? [narzędzie nr 11. Schemat rozmowy dot. analizy wyjątków od problemów]*. Dopiero, jeśli klient nie potrafi sam znaleźć rozwiązania, asystent stosuje poradę, udziela informacji o możliwości skorzystania z zasobów instytucjonalnych. Prowadzi negocjacje z klientem dotyczącą zastosowania własnych propozycji rozwiązań [narzędzie nr 14. *Schemat rozmowy dot. informowania i dawania rad*] i przy jego akceptacji wpisuje do planu pracy. Warto jednak pamiętać, zdaniem T. Switka (2009, s. 64), „aby tak długo, jak to możliwe biorąc pod uwagę uwarunkowania prawne, ze szczególnym skupieniem się na fizycznym i psychicznym bezpieczeństwie dzieci, zewnętrzne źródła kompetencji były przedstawione jako propozycje do rozważenia, przeanalizowania pod kątem przydatności”. Autor zwraca również uwagę na to, aby „wynikające z tych zewnętrznych źródeł kompetencji perspektywy patrzona na sytuację klienta były zaprezentowane co najwyżej jako równorzędne z perspektywą klienta”. Jeśli zaś klient się waha, warto podjąć metodyczne działania w celu rozwiązania ambiwalencji [narzędzie nr 12. *Arkusze ważenia decyzji*]. Ważne jest, aby asystent rodziny nauczył się uważnie słuchać klienta i zauważać lub wydobywać tzw. „język zmiany” [narzędzie nr 13. *Techniki służące do wydobywania i wzmacniania „języka zmiany”*].

Spotkanie, na którym planujemy działania, kończymy, mówiąc: *Proszę to zrobić, będzie to zapewne trudne, ale warte wysiłku. Na następnym spotkaniu opowie mi Pan/i, co się poprawiło w Waszym życiu.*

Plan pracy, jako dokument współpracy asystenta z rodziną, powinien być krótki i zawierać tylko tyle, ile wymagane jest w ustawie. Zgodnie z art. 15 ust. 3: „Plan pracy z rodziną, obejmuje zakres realizowanych działań mających na celu przezwycięzenie trudnych sytuacji życiowych, a także zawiera terminy ich realizacji i przewidywane efekty”. Krótki i syntetyczny, gdyż należy go pisać z klientami w ich domu odręcznie, a nie w biurze na komputerze [narzędzie nr 10. *Formularz – plan pracy z rodziną*]. Tworzenie dokumentu powinno odbywać się w fazie metodycznego działania – planowanie, a nie po nim lub przed nim (w praktyce można

spotkać sytuację, że pracownik tworzy dokument samodzielnie przed spotkaniem z rodziną lub długo po nim w obawie przed kontrolą).

Etap V. Działanie – realizacja planu pracy z rodziną

Praca socjalno-wychowawcza realizowana przez asystenta z rodziną na tym etapie przybiera różną formę. Asystenci najpierw rozpoznają i wzmacniają te umiejętności wychowawcze rodziców, które już posiadają. Dopiero w przypadku pracy poza granicami kompetencji klienta istnieje potrzeba ich zasilenia źródłami zewnętrznymi (kompetencje innych osób, w tym żyjących z klientem, kompetencje asystenta i innych profesjonalistów, zasoby systemu instytucjonalnego itd.). Pracując w miejscu zamieszkania rodziny, asystenci prowadzą pedagogizację rodziców od razu w ich domu. Dotyczy ona prawidłowego wychowania i opieki nad dziećmi. Asystenci rodziny przekazują informacje na temat prawidłowych postaw rodzicielskich, sposobów komunikowania się, metod wychowawczych, uświadamiają rodziców odnośnie do ich roli w stosunku do dzieci, pokazują korzyści z tworzenia pozytywnych wzorców. Dostarczają informacji dotyczących sposobów i miejsc spędzania czasu wolnego z dziećmi, współorganizują wycieczki i pikniki rodzinne, wyjazdowe szkoły dla rodziców i dzieci. Modelują zachowania rodziców względem dzieci. W czasie kontaktów z rodziną pokazują, jak spokojnie rozmawiać z dziećmi, jak wydawać polecenia i je egzekwować, jak pomagać dzieciom w odrabianiu lekcji. Prowadzą indywidualne lub grupowe treningi umiejętności wychowawczych oraz organizacji dnia codziennego, w tym podziału obowiązków między członków rodziny. Zachęcają do okazywania dzieciom miłości, do przytulania, chwalenia dzieci, nagradzania. Motywują rodziców do dbałości o edukację i rozwój dziecka, do aktywnego uczestnictwa w życiu szkolnym, do kontrolowania osiągnięć szkolnych dzieci, pokazywania korzyści z uczęszczania do szkoły. Towarzyszą w kontaktach z pracownikami szkoły. Zachęcają rodziców do zapisywania dzieci na zajęcia pozalekcyjne, na kolonie i półkolonie. W razie niepokojących objawów w zachowaniu dziecka motywują rodziców do zdiagnozowania poziomu rozwoju, potrzeb i możliwości oraz zaburzeń rozwojowych i zachowań dysfunkcyjnych dzieci i młodzieży w poradniach psychologiczno-pedagogicznych lub innych poradniach specjalistycznych.

Asystenci rodziny prowadzą również dla rodziców poradnictwo i trening w zakresie prowadzenia gospodarstwa domowego i załatwiania spraw urzędowych oraz doradztwo zawodowe. Towarzyszą członkom rodziny w urzędach, ośrodkach zdrowia i innych instytucjach, modelując i trenując umiejętności społeczne służące realizacji różnych spraw. Wskazują na możliwości, np. zachęcają do udziału w projektach systemowych, informują o zajęciach kulturalno-oświatowych, rekreacyjnych, sportowych. Motywują do udziału w grupach samopomocowych. Udzielają informacji oraz poszerzają świadomość w zakresie przysługujących klientom praw.

Asystenci rodziny prowadzą również metodyczne działania pedagogiczne skierowane do dzieci. Są to czynności z zakresu wczesnego wspomagania rozwoju dzieci w wieku przedszkolnym, takie jak np. prowadzenie zabaw plastycznych, ruchowych, logopedycznych. Organizują wolontariuszy do prowadzenia zajęć ogólnorozwojowych i z zakresu stymulowania integracji sensorycznej. Prowadzą działania edukacyjne i reedukacyjne, mające na celu wyrównanie dysproporcji w poziomie wiedzy i umiejętności dzieci w wieku szkolnym oraz poradnictwo i inne działania dla dzieci pokazujące korzyści z jego aktywnego włączania się w życie rodziny. Ponadto realizują działania prozdrowotne i profilaktykę uzależnień. Organizują bezpłatne korepetycje dla dzieci.

Asystenci rodziny prowadzą również działania pośrednie, polegające na łączności z innymi pracownikami służb społecznych, czyli doraźnych kontaktach służących wymianie informacji w sprawach dotyczących rodziny lub wsparciu w sytuacjach zagrażających bezpieczeństwu dzieci wymagających czynności zaradczych oraz interwencyjnych. Ponadto koordynują działania multiprofesjonalne na rzecz danej rodziny lub prowadzą wielopłaszczyznową współpracę z organizacjami wspierającymi rodzinę dotyczącą pomocy kilku rodzinom (szerzej: Krasiejko, 2015). Pracownicy wpisują wykonane przez siebie działania w karcie czasu pracy z rodziną lub/i karcie pracy asystenta z rodziną [narzędzia nr 19 i 20].

Etap VI. Ocena okresowa

Co kilka spotkań asystent rodziny dokonuje oceny służącej sprawdzeniu, czy wykonywane przez niego i członków rodziny działania prowadzą do osiągnięcia zakładanych celów. Kolejne spotkania nie powinno się zaczynać od dyrektywnego egzekwowania od klientów działań wpisanych w planie pracy, gdyż to ich zniechęca i powoduje opór. Warto zacząć optymistycznym: *Co się poprawiło od naszego spotkania?* I czekać na relację klientów. Kiedy klient zrelacjonuje wydarzenia, wtedy być może łatwiej będzie dostrzec pozytywne zmiany, chociażby przez to, że asystent je doceni [narzędzie nr 15. *Scenariusz rozmowy dotyczący oceny realizacji działań*]. Dopiero później omawiać kolejne pozycje planu.

Pisemna ocena okresowa sytuacji rodziny powinna być sporządzana nie rzadziej niż raz na 6 miesięcy, napisana w formie sprawozdania (art. 15 ust. 1. 15 ustawy o wspieraniu rodziny) [narzędzie nr 16. *Formularz – ocena okresowa rodziny*]. Ocenę okresową warto konstruować razem z członkami rodziny, określać, co już jest zrobione, co jeszcze pozostało do realizacji, aktualizować plan pracy [narzędzie nr 17. *Aktualizacja planu pracy*]. Kopię pozostawić rodzinie. To wzbudza motywację klientów, gdyż dostarcza im informacji, na jakim etapie drogi do poprawy sytuacji się znajdują.

Etap VII. Ocena końcowa i zakańczanie współpracy

Po osiągnięciu zakładanej zmiany, asystent rodziny monitoruje jej stabilizowanie się i przygotowuje rodzinę do zakończenia współpracy.

Do warunków koniecznych, które muszą być spełnione, aby usamodzielnic rodzinę, należy zaliczyć: bezpieczeństwo dzieci (brak maltretowania, wykorzystywania seksualnego, zaniedbywania dzieci oraz przemocy w relacjach między dorosłymi), w co najmniej dobrym stopniu rozwinięte umiejętności opiekuńczo-wychowawcze rodziców (lub opiekunów dziecka), prowadzenia gospodarstwa domowego, co najmniej dobre relacje w rodzinie nuklearnej, co najmniej ograniczenie picia alkoholu opiekunów dziecka, czyli brak zjawiska problemowego używania alkoholu – okazjonalne spożywanie małej ilości alkoholu bez upijania się, samodzielność w rozwiązywaniu trudności życia codziennego oraz w realizacji różnorodnych spraw na rzecz dzieci i domu, poczucie siły, własnej wartości, sprawstwa i kontroli nad własnym życiem, umiejętność egzekwowania praw, stawiania granic.

Efektom pracy asystenta jest też zmiana sytuacji prawnej: rodzicom zostają przywrócone pełne prawa rodzicielskie oraz zostaje odwołany nadzór kuratora. Ponadto rodzice, wychowawcy, nauczyciele w szkole i inne osoby zauważają zmiany w wyglądzie i zachowaniu dzieci. Sami klienci – rodzice powinni mieć też

przekonanie, że poradzą sobie z utrzymaniem wypracowanych zmian, że nie potrzebują już wsparcia. Nie o to chodzi, żeby *wszystkie* problemy klientów zostały rozwiązane, bo to jest niemożliwe. Najważniejsze w pracy asystenta rodziny jest takie *wzmocnienie klientów*, które oznacza wyposażenie ich w narzędzia do rozwiązywania własnych zestawów problemów. Ponadto klient powinien wiedzieć, gdzie ma szukać pomocy, kiedy problemy znów go przerosną.

Dodatkowym, oczekiwanym wskaźnikiem jest wyjście rodziny z systemu pomocy społecznej, czyli podjęcie pracy zawodowej oraz niekorzystanie już ze świadczeń rodzinnych i z pomocy społecznej. Nie zawsze jest to jednak możliwe (np. przypadku samotnego rodzicielstwa, wielodzietności, niepełnosprawności, zwłaszcza upośledzenia umysłowego lub zaburzeń psychicznych rodziców).

Przydatne pytania na tym etapie: *Biorąc pod uwagę ogólnie realizację wszystkich postanowień/ działań w planie pracy, to na skali od 0 do 10, gdzie powiedzmy 10 oznacza wszystko zostało zrealizowane, a 0 jest przeciwieństwem tego, to jaki przyznałaby Pani sobie punkt? Co udało się zrobić, że jest to tyle, a nie mniej? Z czego jest Pani najbardziej zadowolona?* [szerzej: narzędzie nr 18. *Scenariusz rozmowy dotyczący oceny współpracy z asystentem przez rodzinę*]. Do oceny postępów rodziców sferze oddziaływań wychowawczych można wykorzystać powtórnie wymieniane już narzędzia M. Ziemskiej, A. Guryckiej, M. Ryś, E. Marynowicz-Hetki i in.

Podsumowanie

Warto, aby rodzina współuczestniczyła na każdym etapie metodycznego działania, wtedy będzie miała możliwość przejść kontrolę nad własnym życiem. Efektem pracy socjalno-wychowawczej z rodziną powinna być jej samodzielność życiowa, tj. nabycie umiejętności znajdowania rozwiązań trudności występujących w życiu oraz styl życia zgodny z normami społecznymi, tworzenie środowiska życia, które będzie bezpieczne i optymalne dla rozwoju dzieci i innych osób zależnych.

Każda rodzina, również z wieloma problemami, dysfunkcyjna i patologiczna ma potencjał do zmian. Należy zmieniać od wewnątrz jej kierunki działania, a jednym ze sposobów osiągnięcia tego celu jest asystentura rodziny. Profesjonalne wspieranie rodziny jest jednakże wielozakresowe, międzyresortowe i ponadsektorowe, prowadzone również w środowisku zamieszkania rodziny. Obejmuje pomoc socjalną, medyczną, psychologiczno-pedagogiczną i inną, w zależności od potrzeb rodziny.

Bibliografia

- Ambroziak W. (1997). *Dewiacje wychowawcze w środowisku wiejskim*. Poznań: Wyd. Eruditus.
Braun-Gałkowska M. (2007). *Poznawanie systemu rodzinnego*. Lublin: Wyd. KUL.
Dybowska E. (2012). *Teoria systemowej pracy z rodziną*. Kraków: Wyd. ROPS w Krakowie.
Garvin Ch., Seabury B. (1998). *Działania interpersonalne w pracy socjalnej*. T. I. Katowice: Wyd. Naukowe Śląsk.
Gurycka A. (1990). *Błąd w wychowaniu*. Warszawa: Wyd. WSiP.

- Jarosz E. (2007). *Wybrane obszary diagnozowania pedagogicznego*. Katowice: Wyd. UŚ.
- Kadela K., Kowalczyk J. (2014). *Standardy pracy socjalnej*. Warszawa: Wyd. Wrzos.
- Kawula S. (2004). *Pedagogika społeczna w społeczeństwie ryzyka*. Olsztyn: Wyd. Epistheme.
- Kawula S. (2007). Pedagogiczna typologia rodzin. W: S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke (red.), *Pedagogika rodziny*. Toruń: Wyd. Adam Marszałek.
- Krasiejko I. (2010). *Metodyka działania asystenta rodziny*. Wyd. I. Katowice: Wyd. Naukowe Śląsk (Wyd. II zmienione i uaktualnione – 2012).
- Krasiejko I. (2011). *Praca socjalna w praktyce asystenta rodziny*. Wyd. I. Katowice: Wyd. Naukowe Śląsk (Wyd. II zmienione i uaktualnione – 2013).
- Krasiejko I. (2013). *Zawód asystenta rodziny w procesie profesjonalizacji*. Toruń: Wyd. Edukacyjne Akapit.
- Krasiejko I. (2015). Pedagogiczne aspekty pracy asystenta rodziny. W: E. Kantowicz, M. Ciczowska-Giedziun, L. Wilan-Horla (red.), *Wielowymiarowość wsparcia we współczesnej rodzinie polskiej*. Olsztyn: Wyd. UWM.
- Krasiejko I., Świtek T. (w druku). *Między wsparciem a kontrolą – różne rozumienie roli asystentów rodziny*.
- Marynowicz-Hefka E. (1987). Narzędzie oceny prognozy zagrożenia rozwoju biosocjokulturalnego dziecka w rodzinie. W: I. Lepalczyk, J. Badura (red.), *Elementy diagnostyki pedagogicznej*. Warszawa: PWN.
- Piekarski J. (1987). Diagnoza typologiczna rodziny jako środowiska wychowawczego. W: I. Lepalczyk, J. Badura (red.), *Elementy diagnostyki pedagogicznej*. Warszawa: PWN.
- Pieter J. (1960). *Poznanie środowiska wychowawczego*. Wrocław-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wyd. PWN.
- Prusinowska-Marek (2014). Procedura udzielenia rodzinie wsparcia w formie asystenta rodziny. W: I. Krasiejko (red.), *Teczka dokumentacji pracy z rodziną*. Poznań: Wyd. Forum.
- Ryś M. (2001). *Systemy rodzinne. Metody badania struktury rodziny pochodzenia i rodziny własnej*. Warszawa: Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej.
- Świtek T. (2009). *Ścieżki rozwiązań*. Kraków: Wyd. Księgarnia Akademicka.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, DzU 2011 nr 149, poz. 887 z późn. zm.
- Wysocka E. (2013). *Diagnostyka pedagogiczna. Nowe obszary i rozwiązania*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Ziemska M. (1973). *Postawy rodzicielskie*. Warszawa: Wiedza Powszechna.

Summary

Pedagogical diagnosis in the family assistant methodology

A family assistant is a new social service in the social welfare system established by *Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* [The Family Support and Foster Care Act of 9 June 2011]. Its role is to support families experiencing difficulties in fulfilling their role in child upbringing and education. According to the Act of 9 June 2011, a family assistant performs many tasks, the most important of which is pedagogization. Thanks to frequent visits to family environment, a family assistant can observe the family members' natural behaviour and identify their strengths, needs, and those types of behaviour that can pose a threat to the children's safety. While working together with families, assistants are able to create goals for socio-pedagogical and therapeutic work, and complete those goals in cooperation with families.

and specialists. The Family Support and Foster Care Act does not detail specific tools for family assistants' work. This paper discusses rules of diagnosis of the family environment, and suggests diagnostic tools which can be used by family assistants. The paper concentrates on acquiring information on both family deficits and their resources, and includes tools not only for an initial diagnosis, but also for preparing a further course of action, and result evaluation.

Keywords: family pedagogy, family environment assessment, family assistantship, pedagogical diagnostics, social and work stages assistant educational family, the principles of family diagnosis, tools of family diagnosis, assessment of risk of child abuse and child neglect